

KRISTIINA HELLSTRÖM

**HINNANG SUUREMÕISA SANGLEPA-ALLEE
PRAEGUSE SEISUNDI, UUENDAMISE VAJADUSE
JA TAASTAMISE KOHTA**

HIIUMAA 2008

HINNANG SUUREMÕISA SANGLEPA-ALLEE PRAEGUSE SEISUNDI, UUENDAMISE VAJADUSE JA TAASTAMISE KOHTA

Kristiina Hellström, maastikuarhitekt (agr. Dr.),

november 2008, Hiiumaal

SISUKORD

Üldist	3
Töö metoodika	3
Allee praegune seisund	3
Allee taastamise võimalused	4
Istutamine	5
Olemasoleva võsa harvendamine	5
Istutamise ja harvendamise kombinatsioon	6
Alleega külgneva taimestiku analüüs	7
Tingmärkide selgitus joonistel 1-9	8
Kokkuvõte	9

LISAD:

Fotod (2008)

Suuremõisa sanglepa-allee ülevaateplaan M 1: 10000

Joonised 1-9

ÜLDIST

Suuremõisa sanglepa-allee asub Pühalepa ja Käina vallas, Hiiumaal.

Sanglepa-allee algab peale Suuremõisa jõe silda ja lõpeb enne Vaemla jõe silda, Jõeküla teeristis, läbides Pühalepa ja Käina valda. Puiestee pikkus on 4,7 km.

Puiestee põhjaküljes kulgeb uus Suuremõisa-Käina maantee, neid eraldab võrdlemisi sügav ja märjal aastaajal veega täidetud kraav. Lõunaküljes vahelduvad põllud leht- ja segametsadega, tee äärde jääb ka üksikuid taluõuesid. Allee paikneb piirnevast, üldiselt liigniiskest alast kõrgemal ja on sellest eraldatud kraaviga.

Sanglepa-allee vanuseks hinnatakse umbes 140-150 aastat. Allee laskis pärimuse järgi istutada Suuremõisa mõisaproua v. Ungern-Sternberg tollase Suuremõisa – Käina maantee äärde.

Tänu looduskaitsete sekkumisele rajati 1960-ndate lõpul uus maantee vana kõrvale, nii et sanglepad alles jäid. Allee on praegugi arvel kaitstava loodusobjektina (Suuremõisa park ja alleed), hõlmates allee paremini säilinud osa (ca 1,4 km).

Suuremõisa park ja alleed on ka arhitektuurimälestis (reg. nr 23623). Mälestise kaitsevöönd hõlmab alleed kogupikkuses kuni Jõeküla teeni. Vööndi laius allee kohal on 25-30m.

TÖÖ METOODIKA

Allee inventeerimine toimus 2008. a. oktoobris. Kasutati 2008. a. OÜ Klotoid'i poolt koostatud kaardimaterjali (paberandjal, mõõtkavas 1:500), kuhu enamik alleepuid oli peale kantud, va viimane teelõik Öunaku teeristist Jõeküla teeni.

Käesolevas töös on hinnatud kõigi eelnevalt kaardile kantud üksikpuude seisundit ja tulemused on kantud joonistele nr 1-9. Veidi üle 1 km pikkusel teelõigul, mida hõlmavad joonised 9 ja 10, esineb ca 50 enamasti halvas seisukorras vana alleepuud, kuid need polnud paraku aluskaardile märgitud (mõne erandiga) ja jäid seega individuaalselt hindamata.

Originaaljooniste numbrid 1-10 on kantud *ülevaateplaani* (1:10 000) ülemisse serva, hõlbustamaks orienteerumist.

Peale puude seisundi on hinnatud ka alleest lõunasse jäävat võsa ja metsa, selgitamaks välja võimalusi uuendada alleed olemasolevate puude harvendamisega (vt allpool). Ülevaateplaani alumises servas kulgev numbriterida (1-33) tähistab teelõike, kus võsa ja metsa on hinnatud.

Ülevaateplaanile on lisaks märgitud üldhinnang allee seisukorra kohta 3-astmelises skaalas: **A** - võrdlemisi hästi säilinud (ca 15 puud 100m kohta); **B** - hõre (ca 10 puud 100m kohta) **C** - sisuliselt hävinud (ca 5 puud 100m kohta).

ALLEE PRAEGUNE SEISUND

Puud on istutatud kahele poole teed, üsna tihedalt tee äärde, puuridade vahe on ca 6 m. Ridades olid puud algselt istutatud üksteisest 6-8m kaugusele. Puid võis seega algselt olla ca 30 tk 100 m peale.

Puiestee paremini säilinud osad Suuremõisast moodustavad meeleoluka roheline tunneli. Sanglepp on väga ilus alleepuu ja suurepärase valik liigniiske pinnase puhul, eriti liikuva veega kraavide äärde. Kui on piisavalt ruumi ja valgust, moodustab sanglepp kauni kahara võra. Alleepuude võra laius on siin üldjuhul 8-10m.

Tänaseks on allee üsna hõredaks jäänud ja kohati hävinud pikkade lõikude kaupa (vt ülevaateplaan). Põhjused:

- puude suremine kõrge vanuse tõttu (sanglepa kohta);
- halvad valgustingimused ja konkurents keskealise metsaga, mis kasvab suures ulatuses allee lõunaküljel (seal oli kuni 20. sajandi keskpaigani hõre puisniit või põõsastega karjamaa);
- kunagised tüvetraumad, mis saadud tiheda liiklusega maanteel;
- teed ja puude juuri on kohati lõhkunud metsaveomasinad.

Paar viimast aastat on ca 2/3 alleest puhastatud võsast, mis on muutnud allee taas esteetiliselt nauditavaks. Samuti peaks see puude tervisele hästi mõjuma, kuna väheneb konkurents. Juba mõnda aega on ka harvendatud teisel pool kraavi kasvavat lepavõsa, et saada asenduspuid väljalangenutele.

Täiesti hooldamata oli inventeerimise ajal veel teelõik Õunaku teeristist Vaemla jõeni, kus ka allee on suures osas hävinud.

Joonistel 1-9 on tingmärkidega tähistatud:

- elujõuline sanglepp (üldjuhul vana)
- muu elujõuline vanem puu
- 1. järjekorras maha võetav puu: surnud või surev puu või kidur puu mis takistab teiste kasvu
- 2. järjekorras maha võetav puu: suure tüvehaava või kuivanud ladvaga puu
- 3. järjekorras maha võetav puu: tüvevigastuse või kuivanud ladvaharuga puu

Kokku on teelõigul Suuremõisa jõe sillast kuni Õunaku tee ristini (ca 3,7 km):

Elujõulisi sangleppasid – alleepuid: 300 tk (+/- 5)

Vigastuste ja kuivamistunnustega puid: 60 tk

Muudest liikidest elujõulisi puid sobivates kohtades: 10-15 tk

Lisaks kasvab teelõigul Õunaku teeristist Jõeküla teeni (ca 1 km) umbes 50 vana alleepuud, millest enamus on halvas seisus.

ALLEE TAASTAMISE VÕIMALUSED

Väga pikka iga sangleppadelt enam oodata ei maksa. Need, kes on vastu pidanud, on isegi kangelased. Vigastusega puud võivad välja langeda juba järgneva 5-10 aasta jooksul.

Kindlasti kahjustab puud ka planeeritud jalgrattatee ehitus – juurte vigastamine kaevamise ja raskete masinatega, võimalikud otsasõidud masinatega, tee asfalteerimine jne.

Kui alleed tahetakse säilitada, siis on viimane aeg seda uuendama hakata.

Alleed on põhimõtteliselt võimalik uuendada kahel viisil:

- 1) noorte puude istutamine allee tühjaks jäänud lõikudesse, arvestades valgus- ja konkurentsitingimusi
- 2) olemasoleva kraavi äärtes kasvava lepavõsa ja –metsa harvendamine asendamaks väljalangenud alleepuid

Mõlemal võimalusel on oma plussid ja miinused. Neid kahte võimalust saab ka kombineerida: istutada seal, kus valgustingimused paremad ja suur osa vanadest puudest hävinud ning harvendada võsa ja metsa seal, kus noori puud kasvama saada on raske.

Nii või teisiti kujuneb allee ebaühtlaseks, sest vanad elujõulised puud jäävad ju mõneks ajaks veel alles.

ISTUTAMINE

Plussid:

- Allee taastatakse originaalkujul
- Algusest peale piisavalt hõredalt paigutatud puud saavad kasvatada tugeva tüve ja ilusa laia võra

Miinused:

- Istutamine tähendab suuri investeerimis- ja hooldamiskulusid
- Hea kvaliteediga sanglepaistikute hankimine suures koguses võib kujuneda keeruliseks
- Noored sanglepad ei hakka korralikult kasvama halbades valgustingimustes, st metsa, võsa või vanade puude varjus
- Võtab kaua aega, enne kui noortest puudest taas allee kujuneb

Noorte puude – sangleppade – istutamist oleks mõttekas ette võtta järgmistel tingimustel:

1) Istutuskohtades peab olema piisavalt valgust ja ruumi noortele puudele.

- kahe vana puu vahe peab olema vähemalt 18m, et sinna vahele istutada;
- teelõikudel, kus kasvab mets, on mõtet istutada ainult maantee-poolsesse külge.

2) Istikud peavad olema kvaliteetsed (väh. 1,5 m kõrgused, korraliku juurekavaga)

3) Tagatud peab olema noorte istikute hea hooldamine. Saatuslikuks võib noortele tüvedele saada teeservade hooletu niitmine võsalõikuri või trimmeriga. Tüvevigastuste vältimiseks tuleks kasutada tüvekaitseid või multšida noorte puude alused, nii et seal umbrohtu ei kasvaks.

OLEMASOLEVA VÕSA HARVENDAMINE

Plussid:

- Kõige odavam ja lihtsam meetod
- Asenduspuud on enamasti juba arvestatava suurusega
- Teeäärsete talude õuepuud kohati heaks asenduseks väljalangenud alleepuudele

Miinused:

- Head asenduspuud on juhusliku paigutusega ja kasvavad enamasti teest kaugemal, teisel pool kraavi, mis rikub allee reeglipärast kujundust
- Vanemad asenduspuud on enamasti juba kõrgelt laasunud ega moodusta ilusat võra
- Puud teisel pool kraavi muudavad keeruliseks kraavi edaspidise puhastamise

ISTUTAMISE JA HARVENDAMISE KOMBINATSIOON

Lõikudel, kus allee külgnab põllu või rohumaaga, tuleks eelistada võsa ja puude eemaldamist kraavi servast ja istutada noored puud vana alleega samale joonele.

Lõikudel, kus kasvab mets, on enamasti võimalik allee-poolset külge niimoodi harvendada, et tekib mulje alleest, isegi kui metsapuud on kõrgelt laasunud, ega moodusta ilusat võra. Harvendamine on hädavajalik ka veel säilinud alleepuude turgutamiseks.

Arvestada tuleb ka vanade alleepuude seisukorraga. Mõttekam on korraga istutada pikki ja terviklikke lõike, kui üksikuid noori puid vanade vahele. Noored puud võivad vanade vahel pikalt kiratsema jääda.

Lõpuks peaks kaaluma ka puuliiki – ehk tuleks valgusnõudlik sanglepp asendada hoopis mõne varjutaluvama liigiga – näiteks tammega?

Kuna allee taastamise probleem on keeruline, tuleks see lahendada projektiga, kus on arvestatud nii muinsuskaitselisi ja looduskaitselisi eritingimusi, kui ka jalgrattatee ehitamise tehnilisi tingimusi.

ALLEEGA KÜLGNEVA TAIMESTIKU ANALÜÜS

Ülevaateplaani on tee on jaotatud lõikudeks alustades Suuremõisast (joonis 1): 1-2, 2-3, 3-4 jne.

Lõike on kirjeldatud lähtuvalt maakasutusest ja taimestikust, mis kasvab sanglepa-alleest lõuna pool, teisel pool kraavi. Lähtutud on variandist, et asenduspuud harvendatakse välja teeäärsest võsast või metsast.

1-2 Suuremõisa park, põhiosas avatud pargiaas lünkliku ja ebaühtlase puiesteeaga erinevatest liikidest (saar, pärn, vaher, remmelgas, üksikud lepad). Allee uuendamine või täiendamine tuleks lahendada koos pargi restaureerimisprojektiga.

2-3 Võrdlemisi tihe metsapark, mille serva jääb üksikuid suuremaid ja vanemaid puid, sh leppi. Pargi serva saaks harvendades kujundada puuderea.

3-4 Segamets. Kraavi ääres noored lepad, neid harvendades saaks kujundada puuderea.

4-5 Põld. Kraavi ääres on välja harvendatud noori leppasid.

5-6 Põld. Kraavi ääres tihe noor lepavõsa.

6-7 Põld. Kraavi ääres noor lepavõsa, mida saaks harvendada.

7-8 Põld. Kraavi ääres on välja harvendatud noori leppasid.

8-9 Taluõued. Kraavi ääres kasvab eri liiki vanu õuepuid.

9-10 Põld ja rohumaa. Kraavi ääres noored lepad, neid harvendades saaks kujundada puuderea. *Nr 10. juures lõpeb looduskaitse all oleva allee osa.*

10-11 Lepik, kaugemal segamets männiga. Metsast saaks välja harvendada puuderea (lepad, kased).

11-12 Segamets. Puud asetsevad tihedalt ja on kõrgelt laasunud. Harvendus ei pruugi õnnestuda.

12-13 Segamets. Metsast saaks välja harvendada puuderea (ilusad lepad)

13-14 Lepik, kohati ka muid liike (kask, haab). Puude kvaliteet varieeruv, üldiselt saaks harvendada.

14-15 Lepik. Metsast saaks välja harvendada puuderea (ilusad lepad)

15-16 Lepik. Puud asetsevad tihedalt ja on kõrgelt laasunud. Harvendus ei pruugi õnnestuda.

16-17 Lepik. Metsast saaks välja harvendada puuderea (ilusad lepad)

17-18 Lepik. Puud asetsevad tihedalt ja on kõrgelt laasunud. Harvendus ei pruugi õnnestuda.

18-19 Lepik. Metsast saaks välja harvendada puuderea (ilusad lepad)

19-20 Segamets. Kohati on 20m kaugusel teest mõnda aega tagasi tehtud metsaraiet, mistõttu valgustingimused on siin võrdlemisi head. Kraaviäärsete puude kvaliteet varieeruv, üldiselt saaks harvendada. Parem kui lepp oleks siin kask või isegi mänd.

- 20-21** Põld. Kraavi ääres noored lepad, neid harvendades saaks kujundada puuderea.
- 21-22** Taluõu, suured kuused kraavi ääres.
- 22-23** Põld. Veidi harvendatud noor lepavõsa. Tuleks tugevamalt harvendada.
- 23-24** Põld, kaugemal taluõu. Kraavi ääres noored lepad, neid harvendades saaks kujundada puuderea.
- 24-25** Rohumaa. Harvendatud leppade rida.
- 25-26** Õued tee ääres. Teeserv kohati võsastunud, kohati puhas. *Nr. 25 juurest läheb Pühalepa ja Käina valla piir.*
- 26-27** Tihe noor lepavõsa.
- 27-28** Madal lepavõsa, kaugemal põld ja rohumaa. Harvendatud leppade rida, kohati isegi jalgte pool kraavi servas.
- 28-29** Lepik, kohati ka muid liike (kask, vaher, tamm, isegi lehis). Puude kvaliteet varieeruv, üldiselt saaks harvendada, arvestades ka teisi liike. Allee on selles lõigus praktiliselt hävinud.
- 29-30** Lepik. Metsast saaks välja harvendada puuderea (ilusad lepad). Alleepuid on selles lõigus väga vähe alles.
- 30-31** Põld ja rohumaa. Kraavi ääres noored lepad, neid harvendades saaks kujundada puuderea. *Kõrvalteega ristumise kohas, nr 31 juures, lõpeb arhitektuurimälestise „Suuremõisa park ja alleed“ kaitsevöönd ning sisuliselt lõpeb ka vana allee.*
- 31-32** Põld ja rohumaa. Planeeritavat rattateed ääristavad kahelt poolt tugevad noored lepad, mida harvendades saaks kujundada allee.
- 32-33** Põld ja rohumaa. Planeeritavat rattateed ääristavad ebaühtlaselt paiknevad keskealised kased ja männid, mida võiks veidi harvendada.

TINGMÄRKIDE SELGITUS JOONISTEL 1-9

	elujõuline sanglepp (üldjuhul vana)
	muu elujõuline vanem puu (Jal – jalakas, Ka - kask, Kas – kastan, Ku – kuusk, Pä – pärn, Re – remmelgas, Sa- saar, Ta – tamm, Va – vaher)
	1. järjekorras maha võetav puu: surnud või surev puu; kidur puu mis takistab teiste kasvu
	2. järjekorras maha võetav puu: suure tüvehaava või kuivanud ladvaga puu
	3. järjekorras maha võetav puu: tüvevigastuse või kuivanud ladvaharuga puu

KOKKUVÕTE

Suuremõisa sanglepa-allee asub Pühalepa ja Käina vallas, Hiiumaal.

Sanglepa-allee algab peale Suuremõisa jõe silda ja lõpeb enne Vaemla jõe silda, Jõeküla teeristis, läbides Pühalepa ja Käina valda. Puiestee pikkus on 4,7 km.

Sanglepa-allee vanuseks hinnatakse umbes 140-150 aastat. Tänapäevaks onallee üsna hõredaks jäänud ja kohati hävinud pikkade lõikude kaupa.

Suuremõisa park ja alleed on nii arhitektuurimälestis kui kaitstav loodusobjekt.

Allee inventeerimine toimus 2008. a. oktoobris. Hinnati kõigi OÜ Klotoid'i poolt eelnevalt kaardile kantud üksikpuude seisundit ja tulemused on kantud joonistele nr 1-9.

Peale puude seisundi on hinnatud ka alleest lõunasse jäävat võsa ja metsa, selgitamaks välja võimalusi uuendada alleed olemasolevate puude harvendamisega

Ülevaateplaanile on lisaks märgitud üldhinnang allee seisukorra kohta 3-astmelises skaalas: **A** - võrdlemisi hästi säilinud (ca 15 puud 100m kohta); **B** - hõre (ca 10 puud 100m kohta) **C** - sisuliselt hävinud (ca 5 puud 100m kohta).

Kokku on teelõigul Suuremõisa jõe sillast kuni Õunaku tee ristini (ca 3,7 km):

- Elujõulisi sangleppasid – alleepuid: 300 tk (+/- 5)
- Vigastuste ja kuivamistunnustega puud: 60 tk
- Muudest liikidest elujõulisi puud sobivates kohtades: 10-15 tk

Lisaks kasvab teelõigul Õunaku teeristist Jõeküla teeni (ca 1 km) umbes 50 vana alleepuud, millest enamus on halvas seisus.

Alleed on põhimõtteliselt võimalik uuendada kahel viisil:

- 1) noorte puude istutamine allee tühjaks jäänud lõikudesse, arvestades valgus- ja konkurentsitingimusi
- 2) olemasoleva kraavi äärtes kasvava lepavõsa ja –metsa harvendamine asendamaks väljalangenud alleepuid

Neid kahte võimalust saab ka kombineerida.

Kuna allee taastamise probleem on keeruline, tuleks see lahendada projektiga, kus on arvestatud nii muinsuskaitse- ja looduskaitse eritingimusi, kui ka jalgrattatee ehitamise tehnilisi tingimusi.

LISA 1: FOTOD (2008)

Ilusad sanglepad allee hõredaks jäänud osas

Allee on hävinud, asenduspuid on harvendatud kraaviäärsest võsast

Allee Õunaku teeristist Jõekülani on väga halvas seisus

